

بررسی نگرش دانشجویان به نظام وظیفه

مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد

وحید سینائی*

چکیده

با ایجاد دولت-ملت و برقراری حاکمیت ملی، نظام وظیفه به یکی از روش‌های اصلی تأمین منابع انسانی ارتش‌های نوین، تبدیل و شهروندان مذکور موظف شدند به‌عنوان تکلیف ملی مدتی را در نیروهای مسلح خدمت کنند. در ایران نظام وظیفه از سال ۱۳۰۵ به‌این‌سو اجرا و در خلال آن به‌ویژه در سال‌های اخیر، همواره بر تعداد دانش‌آموختگان مشمول، افزوده شده است؛ به‌نحوی که با رشد کمی دانشگاه‌ها و افزایش ظرفیت پذیرش دانشجوی، سهم دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها از کل مشمولان، به حدود پنجاه درصد در اواخر

* (نویسنده مسئول) عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد (sinaee@um.ac.ir)

تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۱۱/۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۳

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال یازدهم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۴، صص ۹۵-۱۱۸

دهه ۱۳۹۰ خواهد رسید. این امر در شرایطی که خدمت نظام وظیفه از مهم‌ترین دغدغه‌های دانشجویان است، شناخت نحوه نگرش آنان به نظام وظیفه را به موضوع بااهمیتی تبدیل کرده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد دانشجویان در مجموع، خواستار کاهش مدت خدمت و دوره آموزش، افزایش تسهیلات و در نظر گرفتن انواع خدمات جایگزین هستند. آنها از وضعیت کنونی ارتباط خدمت وظیفه با رشته تحصیلی، حفظ منزلت خود در دوره خدمت، قوانین نظام وظیفه و معافیت‌های موجود، ناراضی بوده و خواهان کاهش مدت خدمت، متناسب با افزایش سطح تحصیلات هستند. اما در شرایطی که خدمت نظام وظیفه با توجه به سیاست و ساختار کنونی تأمین منابع انسانی نیروهای مسلح، الزامی بوده و با امنیت ملی پیوند خورده است، از یک سو باید خواسته‌های دانشجویان با ملاحظات ملی و راهبردی کشور درباره تأمین امنیت مطابقت داده شود و از سوی دیگر، نهادهای مرتبط نقش فعال و خلاقانه‌تری در مدیریت اصلاحات ضروری و پاسخ‌گویی به تقاضاهای دانشجویان برعهده گیرند.

واژگان کلیدی: نظام وظیفه، خدمت سربازی، دانشجویان، ایران

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

در طول تاریخ، سازمان‌ها و واحدهای نظامی روش‌های متنوعی برای تأمین منابع انسانی خود ابداع کرده یا به‌کار گرفته‌اند که در مجموع می‌توان آنها را به دو دسته داوطلبانه و اجباری تقسیم کرد (سینائی، ۱۳۸۹: ۹۸-۹۹). خدمت نظامی اجباری و شکل‌های متفاوت آن با تشکیل حکومت در جوامع بشری پیوند دارد (گیدنز، ۱۳۷۴: ۳۶۶). با تشکیل شکل‌های اولیه سازمان‌های سیاسی و شکل‌گیری واحدهای نظامی، چگونگی تأمین قابل‌اتکا و مستمر منابع انسانی به یکی از دغدغه‌های ذهنی و عملی حاکمان تبدیل شد، اما سربازگیری عمومی و اجباری از میان همه مردان، صرف‌نظر از وابستگی‌ها و گرایش‌های مذهبی، قومی و نژادی آنها، تنها با ایجاد دولت‌های مدرن رواج یافت.

نظام وظیفه در ایران، پس از مشروطه و به‌ویژه پس از تشکیل مجلس اول و شکل‌گیری احزاب سیاسی به نطق‌های نمایندگان مجلس و مرامنامه‌های احزاب راه یافت (سینائی، ۱۳۹۲: ۶۷-۶۹). مدتی پس از برقراری نظام وظیفه و اجباری شدن خدمت سربازی در ایران (۱۳۰۵ هـ.ش) دانشجویان و دانش‌آموختگان آموزش عالی، مشمول خدمت وظیفه شدند. از این زمان به بعد، همه‌ساله بر سهم دانش‌آموختگان دانشگاهی در بین مشمولان افزوده شده است؛ اما در سال‌های اخیر با افزایش قابل‌توجه شمار دانشگاه‌ها و ظرفیت پذیرش دانشجویان، سهم دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها در بین مشمولان چشمگیر و برجسته شده است.

در سال ۱۳۸۱ حدود ۱۱ درصد مشمولان، دارای مدرک‌های تحصیلی فوق‌دیپلم، کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکترا بوده‌اند. سهم این افراد در بین مشمولان نظام وظیفه در سال ۱۴۰۰، حدود پنجاه درصد خواهد بود. به‌عبارت دیگر، به‌زودی دست‌کم نیمی از مشمولان وظیفه، دارای مدرک‌های تحصیلی فوق‌دیپلم، کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکترا

خواهند بود. بنابراین، شناخت نگرش دانشجویان به خدمت نظام وظیفه و تأثیر آن بر آنها، موضوع مهمی محسوب می‌شود. بخشی از مشمولان، پیش از ورود به دانشگاه و بخش دیگر، پس از فراغت از تحصیل در یک مقطع تحصیلی و پیش از ورود به مقطع بالاتر یا رشته دیگری در همان مقطع، خدمت سربازی را انجام می‌دهند. این دو دسته، دارای تجربه‌های زنده و عینی از نظام وظیفه هستند؛ از این رو این مقاله می‌تواند امکان مقایسه نگرش دانشجویایی که خدمت کرده‌اند با نگرش دانشجویایی که خدمت نکرده‌اند، اما مشمول هستند را فراهم کند. نتایج به دست آمده از این پژوهش می‌تواند برای عرضه‌کنندگان مشمولان دانشگاهی، یعنی وزارت‌خانه‌های حوزه آموزش عالی و متقاضیان آنها، یعنی نیروهای مسلح، در تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی در آینده قابل بهره‌برداری باشد.

۱. پیشینه پژوهش

آثار منتشر شده درباره نظام وظیفه بسیار اندک هستند. شاید مهم‌ترین علت، با وجود اهمیت نظام وظیفه به عنوان یک موضوع اجتماعی، محدودیت‌ها و موانع موجود در حوزه مطالعات جامعه‌شناسی نظامی، به ویژه در مورد پیمایش و امکان دسترسی به مراکز و منابع پژوهشی مربوط به این موضوع باشد. در مطالعات به نسبت اندکی که درباره نظام وظیفه انجام شده است، سه دسته از منابع را می‌توان از هم باز شناخت. نخست، کتاب‌هایی که درباره ارتش جدید در ایران نگاشته شده‌اند (قائم‌مقامی، ۱۳۲۶؛ بیگلرپور، نفیسی و قائم‌مقامی، بی تا؛ کرونین، ۱۳۷۷). در این کتاب‌ها نظام وظیفه بیشتر از منظر تحولات تاریخی و سازمانی بررسی شده‌اند. دو دسته دیگر از مطالعات نظام وظیفه در دو قوه مقننه و قضائیه به اقتضای وظایف سازمانی انجام شده‌اند. در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی با هدف اصلاح قوانین نظام وظیفه (دفتر مطالعات سیاسی، ۱۳۸۲ الف)، دفتر مطالعات سیاسی، ۱۳۸۲ ب)، طالقانی، ۱۳۸۱؛ علیزاده، ۱۳۸۲) و در سازمان قضایی نیروهای مسلح به منظور شناخت دلایل ارتکاب جرم و با هدف پیشگیری از وقوع جرم در میان سربازان وظیفه، مطالعاتی انجام شده است (اداره کل عفو و پیشگیری از وقوع جرم، ۱۳۷۸؛ صالح صدق‌پور و شفیعی، ۱۳۷۹ الف)؛ صالح صدق‌پور و شفیعی، ۱۳۷۹ ب). اداره کل عفو و پیشگیری از وقوع جرم، ۱۳۷۹). این مطالعات ما را در شناخت نظام وظیفه یاری می‌دهند، اما هیچ‌کدام به موضوع این پژوهش، یعنی مسائل اساسی نظام وظیفه و

نحوه نگرش دانشجویان به آن نمی‌پردازند. نبود این پیشینه، به مقاله حاضر ویژگی‌های بدیعی می‌بخشد، اما هم‌زمان موجب بروز محدودیت‌ها و کاستی‌هایی نیز می‌شود که تنها تداوم پژوهش‌هایی از این دست و همکاری نهادهای ذی‌ربط می‌تواند به گشایش فضا، دستیابی به پژوهش‌های عمیق‌تر و رفع کاستی‌های موجود کمک کند.

۲. بنیان‌های سیاسی و تحولات تاریخی نظام وظیفه

با ایجاد دولت‌ملت، برقراری حاکمیت ملی و رواج ناسیونالیسم، خدمت سربازی اجباری یا نظام وظیفه عمومی، به روش تأمین منابع انسانی پیرامونی ارتش‌های نوین تبدیل شد. در این دولت‌ها بر اساس قوانین، همه اتباع یا شهروندان ذکور، موظف شدند دوره‌ای از جوانی خود را در خدمت نیروهای مسلح بگذرانند. این روشی نوین، عام و مساوات‌گرایانه برای تأمین بخش بزرگی از نیروهای نظامی زیر پرچم محسوب می‌شد. به این ترتیب، کل ملت، حوزه و منبع تأمین نیروی انسانی موردنیاز سازمان‌های نظامی محسوب، و به ارتش‌های دولت‌های مدرن، ارتش ملی اطلاق شد. زیرا نظام وظیفه، آنها را به ملت پیوند می‌زد (سینائی، ۱۳۸۹: ۹۶). نظام وظیفه در انقلاب فرانسه ابداع، و موجب برقراری ارتباط میان ارتش و ملت و تشکیل ارتش ملی شد؛ از این رو ارتش ملی نیز نخستین بار در فرانسه و توسط لازار کارنو^۱ ابداع شد (بشیریه، ۱۳۷۳: ۲۶۳). نظام وظیفه اجباری و عمومی و ارتش ملی به تدریج در کشورهای اروپایی و سپس غیراروپایی نیز رواج یافت.

در توسعه و گسترش نظام وظیفه، عوامل متعددی مؤثر بودند. از نظر کمی، افزایش جمعیت، منبع انسانی لازم را برای سربازگیری در ابعاد وسیع فراهم آورد. از نظر سازمانی، گسترش ظرفیت دولت در امر نظارت بر اتباع خود از طریق ایجاد نظام‌ها و روش‌های بوروکراتیک، امکان جمع‌آوری و ذخیره‌سازی اطلاعات درباره اعضای جامعه، شناسایی و فراخوان جوانان و قرار دادن آنها در قالب انضباط و آموزش‌های منظم را فراهم کرد. در آغاز قرن بیستم در بین قدرت‌های بزرگ، بریتانیا و ایالات متحده تنها کشورهایی بودند که نظام سربازگیری همگانی یا خدمت وظیفه عمومی را نپذیرفته بودند. شرکت در جنگ جهانی اول به برقراری

نظام وظیفه در بریتانیا منجر شد. ایالات متحده در سپتامبر ۱۹۴۰ پیش از آنکه به جنگ جهانی دوم وارد شود، نظام وظیفه را اجباری کرد (فرامزیان، بی تا: ۲۷). با اجباری شدن نظام وظیفه، تعداد نیروهای مسلح ایالات متحده از ۲۱۰ هزار نفر در سال ۱۹۳۹ به ۱/۴ میلیون نفر در ژوئیه ۱۹۴۱ رسید (رونون، ۱۳۷۵: ۳۷۱).

نظام وظیفه در دهه‌های اخیر به دو گونه متحول شده است. نخست تحولاتی که در نظام وظیفه با وجود تداوم آن روی داده است. در این گونه تغییرها، مشمولان می‌توانند خدمت خود را به دلایل مختلف مانند دانشجوی بودن، زندگی در خارج، در انتظار کودک بودن یا بروز مشکلات شدید برای آنان به تعویق بیندازند و در مواردی چون بچه‌دار شدن، انجام خدمت داوطلبانه برای توسعه، یا کشیش شدن، خواستار معافیت از خدمت شوند (طالقانی، ۱۳۸۱: ۴۳). در فرانسه، پس از جنگ خلیج فارس و در دورانی که هنوز خدمت وظیفه عمومی جریان داشت، به خدمت گرفتن سربازهای عادی در مأموریت‌های خطرآفرین خارج از کشور، ممنوع و شرکت در این مأموریت‌ها تنها برعهده سربازهای حرفه‌ای بود. در برخی از کشورها طول مدت خدمت، برحسب سطح تحصیلات، متفاوت است و دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها برای مدت کوتاه‌تری به خدمت وظیفه اعزام شده و یا از خدمت وظیفه معاف می‌شوند (گروه مطالعات سربازی دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۸۲: ۸).

گونه دیگری از تحولات با لغو نظام وظیفه و حرکت به سوی ارتش‌های حرفه‌ای شناخته می‌شود. بریتانیا نخستین کشوری بود که از خدمت وظیفه اجباری فاصله گرفت. در آمریکا، خدمت نظام وظیفه پس از پایان جنگ ویتنام لغو شد. در واقع اگر پیش از این، تمایل و آمادگی برای شرکت در جنگ، زمینه و مقدمه اجباری کردن نظام وظیفه در این کشور بود، تجربه جنگ، مطالعه رفتار، هزینه و فایده نظام وظیفه و تغییر علایق امنیتی و راهبردهای نظامی، آمریکا را به سوی تشکیل ارتش حرفه‌ای سوق داد. دولت فرانسه برنامه حرفه‌ای کردن ارتش را از سال ۱۹۹۶ در دستورکار خود قرار داد. بر اساس این طرح، سربازگیری به تدریج متوقف و ارتش پانصد هزار نفری فرانسه به دویست و شصت هزار نفر کاهش یافت. در ۲۷ ژوئن ۲۰۰۱، خدمت سربازی در فرانسه به طور کامل لغو شد (دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲ الف: ۸). در سال ۱۹۹۹

در میان بیست ارتش پرتعداد جهان، تنها نام شش کشور توسعه یافته دیده می‌شد. در سال ۲۰۱۰ در نیمی از کشورهای جهان، نظام وظیفه اجباری برقرار نبود. اینها شامل کشورهای استرالیا، کانادا و ژاپن و نیز کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایالات متحده، انگلیس، مالزی، قرقیزستان، پاکستان، قطر و عربستان دیده می‌شوند.^(۱) در مجموع، عوامل متعدد و متنوعی در روی آوردن به ارتش‌های حرفه‌ای تأثیر داشته‌اند. تعداد اندک جمعیت یک کشور، گاه جمعیت بسیار زیاد و در مواردی، استراتژی‌ها و فناوری‌ها نوین در این زمینه نقش مهمی داشته‌اند (سینائی، ۱۳۹۰: ۲۰۹-۲۰۴).

۳. نظام وظیفه و دانش‌آموختگان در ایران

منابع انسانی نیروهای نظامی در تاریخ ایران به شیوه‌های گوناگونی تأمین شده‌اند. شکست‌های نظامی از روسیه تزاری، ناکامی اصلاحات در سپاه ایران در عصر عباس میرزا و تداوم مشکلات دولت قاجار در تأمین سرباز، سرانجام موجب برقراری روش «سرباز بنیچه» در دوران امیرکبیر شد (کالمار، ۱۳۶۹: ۱). اما نقص‌ها و کمبودهای «بنیچه» به تدریج آشکار شد. فشار بر روستاها و ایلات، معافیت شهرها و روستاهای متعلق به شاهزادگان و روحانی‌ها، پرداخت رشوه به گروه‌های اعزامی برای سربازگیری و انتخاب افراد فقیر و ناتوان جسمی، دشواری‌های زیادی برای تأمین نیروی انسانی و آموزش‌های نظامی به آنان ایجاد کرده بود (ریشار، ۱۳۶۹: ۵۵).

برقراری نظام وظیفه در ایران و تشکیل ارتش منظم از زمان مشروطه و به‌ویژه در مذاکرات نخستین و دومین دوره مجلس شورای ملی مطرح شد. اما کارهای عملی برای الغای روش بنیچه و برقراری روش جدید سربازگیری پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و به‌ویژه پس از تشکیل دولت، توسط رضاخان و اعطای «ریاست عالی کلیه قوای دفاعیه و تأمین کشور» از سوی مجلس به سردار سپه آغاز شد. در ۱۶ خرداد ۱۳۰۴، قانون خدمت نظامی اجباری مشتمل بر ۳۶ ماده به تصویب مجلس رسید. بر اساس ماده نخست این قانون، همه اتباع ذکور دولت ایران از اول سن ۲۱ سالگی مکلف به خدمت سربازی بودند. دوره خدمت، ۲۵ سال تعیین شد که دو

سال آن به صورت خدمت زیر پرچم و بقیه آن، احتیاط و ذخیره بود. بر اساس این قانون، دارندگان مدرک‌های تحصیلی لیسانس و بالاتر، از خدمت سربازی معاف بودند و دارندگان گواهی‌نامه‌های متوسطه نیز تنها یک سال خدمت زیر پرچم انجام می‌دادند (بیگلرپور، نفیسی و قائم‌مقامی، بی تا: ۱۶۴-۱۵۴).

اجرای قانون خدمت اجباری از سال ۱۳۰۵ آغاز شد؛ اما در برابر آن، مقاومت و مخالفت‌هایی به رهبری روحانیون برانگیخته شد. سرانجام با وعده‌های دولت درباره انجام پاره‌ای اصلاحات در قانون نظام وظیفه و درگذشت حاج آقا نورالله، از شدت اعتراض‌ها کاسته و پس از مدتی، اصلاحات در قانون نیز به فراموشی سپرده شد (مکی، ۱۳۶۲: ۲۳۱-۲۳۲؛ مخبرالسلطنه هدایت، ۱۳۶۳: ۳۷۶-۳۷۷).

چگونگی نسبت و رابطه دانش‌آموختگان مدرسه‌های قدیم و جدید با نظام وظیفه اجباری از جمله مسائل مطرح از ابتدای برقراری نظام وظیفه در ایران بوده است. در سال‌های نخست اجرای نظام وظیفه، یعنی سال‌های ۱۳۰۵ تا ۱۳۱۰، بخش عمده مشمولان، بی‌سواد یا کم‌سواد بودند و به‌رحال تعداد مشمولان تحصیل‌کرده به‌ویژه دارندگان دیپلم و مدرک‌های دانشگاهی، بسیار اندک بود. تعداد اندک دانش‌آموختگان، موقعیت برجسته آنان در جامعه، تفاوت مشهود با مشمولان کم‌سواد و نیاز جامعه و سازمان‌های دولتی به تخصص و دانش، باعث شد که تحصیل‌کردگان مقاطع متوسطه و دانشگاهی از معافیت‌هایی برخوردار شوند؛ از این رو در قانون مصوب سال ۱۳۰۴، دارندگان مدرک تحصیلی لیسانس و بالاتر، از خدمت سربازی معاف و مدت خدمت دارندگان مدرک متوسطه، تنها یک سال بود. در سال ۱۳۱۰ درباره خدمت دانش‌آموختگان آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها در قانون نظام وظیفه تغییراتی داده و مقرر شد دارندگان مدرک لیسانس و پزشک‌ها یک سال و دارندگان مدرک دیپلم یک‌سال‌ونیم با درجه افسری خدمت کنند (بیگلرپور، نفیسی و قائم‌مقامی، بی تا: ۱۳۷). سرانجام در سال ۱۳۱۷ با انجام اصلاح جدیدی در قانون، مقرر شد همه اتباع ذکور ایران، صرف‌نظر از میزان تحصیلات خود با رسیدن به سن ۲۱ سالگی برای مدت دو سال به خدمت اعزام شوند.

در تصمیم‌گیری برای لغو معافیت‌ها، چند عامل مؤثر بودند؛ نخست اینکه بر تعداد افراد تحصیل‌کرده در فاصله سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۷ به میزان قابل توجهی

افزوده شد. گسترش آموزش و پرورش، بر تعداد دارندگان مدرک متوسطه افزود و توسعه آموزش عالی و تأسیس دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ نیز شمار دانش‌آموختگان دانشگاهی را افزایش داد. افزایش تعداد دانش‌آموختگان جدید با کاهش موقعیت آنها در جامعه همراه بود. در این شرایط، «برابری موقعیت» جوانان در قبال نظام وظیفه مستقل از سطح تحصیلاتشان بیش از نابرابری آنها به دلیل سطح متفاوت تحصیلاتشان مورد توجه قرار گرفت. دومین عامل، توسعه ارتش نوین و نیاز آن به افراد تحصیل کرده بود. این نیاز در ابتدا از طریق مدرسه‌ها و دانشکده‌های نظامی برطرف می‌شد، اما با گسترش ارتش، سازمان‌ها و نهادهای آن، استفاده از خدمت تقریباً رایگان دانش‌آموختگان دانشگاهی نیز مورد توجه قرار گرفت؛ به‌ویژه اینکه با ورود دانش‌آموختگان جدید به نظام وظیفه، آنها در معرض آموزش‌ها و آموزه‌های ناسیونالیستی رایج در ارتش قرار می‌گرفتند و از این طریق، بر ضرورت پیروی و وفاداری آنها به دولت تأکید دوباره‌ای می‌شد. عامل دیگری که احتمالاً در لغو کاهش مدت خدمت تحصیل‌کردگان جدید مؤثر افتاد، تصمیم رضاشاه به لغو معافیت طلبه‌ها و محصلان دینی بود. بر اساس تبصره ۲ ماده ۶۲ قانون سال ۱۳۱۷، مجتهدها و عالمان درجه اول مذاهب زرتشتی، کلیمی و مسیحی کماکان از خدمت معاف بودند، اما طلبه‌های علوم دینی به‌محض ترک تحصیل یا فراغت از تحصیل به خدمت اعزام می‌شدند (جاویدان، ۱۳۲۶: ۲۴۸).

پس از برکناری رضاشاه از سلطنت، مدت خدمت مشمولان دارای دیپلم و لیسانس، یک سال تعیین شد (جاویدان، ۱۳۲۶: ۲۵۶). اما مدت خدمت مشمولان نظام وظیفه در قانون سال ۱۳۴۷ بار دیگر برای همه مشمولان، برابر و به میزان دو سال تعیین شد. از آن زمان تا کنون، اصلاحات زیادی در قانون نظام وظیفه انجام نشده است. این اصلاحات توسط مجلس یا در سال‌های اخیر با استناد به «تدابیر مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا» اعمال شده است. با وجود این، اعزام اجباری همه جوانان ذکور به خدمت، صرف‌نظر از سطح تحصیلات آنها، کماکان برقرار است. تنها در سال‌های اخیر برای مدتی، از دوره خدمت دانش‌آموختگان کارشناسی ارشد و دکتری به‌ترتیب یک و دو ماه کاسته شد. در موارد محدودی نیز تعدادی از مشمولان بر اساس نیاز آموزش و پرورش یا آموزش عالی یا دستگاه‌های

اجرای به تخصص و تحصیلات آنها، پس از گذراندن دوره آموزشی، خدمت دوره ضرورت خود را در این سازمان‌ها می‌گذرانند. با توجه به اینکه هر سال تعدادی از مشمولان از یکی از انواع معافیت‌ها برخوردار و تعدادی نیز غایب شناخته می‌شوند، برآورد تعداد مشمولان بالفعل و نیز مقاطع تحصیلی آنها در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ در جدول شماره (۱) آمده است.

این برآورد نشان می‌دهد که از سال ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ هر سال از تعداد مشمولان دیپلم و زیر دیپلم کاسته می‌شود و درحالی‌که در سال ۱۳۸۱ تعداد آنها حدود ۴۵۰ هزار نفر بود، در سال ۱۴۰۰ به حدود ۲۰۰ هزار نفر می‌رسد. در مقابل، تعداد دارندگان مدرک‌های تحصیلی فوق دیپلم، لیسانس، فوق لیسانس و دکترا از حدود ۴۷۵۰۰ نفر در سال ۱۳۸۱ به بیش از ۱۵۰ هزار نفر در سال ۱۴۰۰ خواهد رسید. به عبارت دیگر، درحالی‌که در سال ۱۳۸۰ تنها ۱۱ درصد مشمولان بالفعل، دارای مدرک‌های تحصیلی فوق دیپلم، لیسانس، فوق لیسانس و دکترا بودند، این میزان در سال ۱۴۰۰ به حدود ۴۸ درصد خواهد رسید (بنگرید به جدول شماره ۲).

جدول شماره (۱). برآورد شمار مشمولان بالفعل به تفکیک مقطع تحصیلی

سال	دیپلم و زیر دیپلم	فوق دیپلم	لیسانس	فوق لیسانس	دکترا	کل
۱۳۸۱	۵۰۱۷۷۰-	۱۱۵-۶	۲۹۱۹۷	۲۷-	۵۸	۱۹۹۲۵۱
۱۳۸۲	۴۷۶۱۴۱-	۱۷۵۳۶	۲۵۳۱۷	۳۹-۸	۶۸	۵۲۲۴۷۰
۱۳۸۳	۴۷۲۴۰۰-	۱۹۳۲۴	۲۷۷۰۱	۳۸۵۲	۶۶	۵۲۲۹۱۷
۱۳۸۴	۴۶۰۴۲۴-	۲۱-۲۱	۲۶۱۷۲	۴۸۱	۷۸	۵۱۳۴۳۷
۱۳۸۵	۴۴۶۸۳۷-	۲۲۵۱	۲۴۹۶۱	۴۷-۲	۷۶	۵۱۰۷۶۷
۱۳۸۶	۴۳۲۴۵۹-	۲۵۱۵۵	۲۷-۲۵	۵۴۵۰	۷۲	۵۰۰۰۶۶
۱۳۸۷	۴۳۰۴۳۸-	۲۶۹۹۷	۲۶۱۵۷	۵۶۶۹	۷۶	۴۸۹۱۶۳
۱۳۸۸	۴۲۳۸۲۵-	۲۸۸۶۶	۲۴۲۳۳	۶-۲۳	۷۶	۴۵۷۷۸۷
۱۳۸۹	۴۲۵۹۰۳-	۳۱۱۰۳	۲۷-۶۲	۶۵۶۶	۸۵	۴۲۱۴۳۹
۱۳۹۰	۴۱۴۱۹۳-	۳۳۴۴۹	۳۰۲۴۸	۷۰۸	۹۴	۳۸۶۱۹۳
۱۳۹۱	۴۰۰۴۶۱-	۳۵۹۹۳	۳۱۹۷۰	۷۳۵۹	۹۷	۳۴۵۵۵۵
۱۳۹۲	۳۱۷۷۹۳-	۳۸۳۷۷	۳۲۵۵۷	۸۰۰۰	۱۰۰۶	۳۱۸۱۴۳
۱۳۹۳	۳۰۳۶۶۹-	۴۰۷۳۹	۳۶۵۳۷	۸۶۴۶	۱۰۳۹	۳۱۰۶۶۱
۱۳۹۴	۲۰۱۴۹۵-	۴۳۶۶۴	۳۶۶۹۴	۹۴۴۵	۱۰۷۴	۲۶۰۰۶۴
۱۳۹۵	۱۹۹۴۱۶-	۴۶۱۸۹	۳۷-۷۲	۱۰۲۰۹	۱۱۱۱	۲۲۰۰۴۷
۱۳۹۶	۱۹۸۹۵۳-	۴۹۴۳۸	۳۵۶۶۲	۱۱۴۳۵	۱۱۴۸	۲۲۲۲۳۶
۱۳۹۷	۲۰۰۸۷۴-	۵۲۹۹۲	۳۸۶۶۸	۱۲۴۳۵	۱۱۸۸	۲۲۵۲۴۷
۱۳۹۸	۲۰۰۱۷۸۶-	۵۴۸۰۳	۳۶۶۹۴	۱۳۰۰۳	۱۲۳۸	۲۲۵۰۱۵
۱۳۹۹	۲۰۰۱۹۷۹-	۵۷۷۲۲	۳۵۹۴۷	۱۴۶۶۱	۱۲۷۰	۲۱۸۷۳۷
۱۴۰۰	۲۰۰۲۴۵۷-	۵۹۷۵۳	۳۷۲۳۳	۱۶۱۷۴	۱۳۴۴	۲۵۷۹۴۰

منبع: مسلمی، ۱۳۸۲: ۱۴

توجه به تعداد مشمولان بالفعل به تفکیک مقطع تحصیلی نشان می‌دهد که به دلیل گسترش آموزش عالی و افزایش شمار دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها، به تدریج از شمار مشمولان دیپلم و زیر دیپلم کاسته شده و بر تعداد مشمولان فوق دیپلم، لیسانس، فوق لیسانس و دکترا افزوده می‌شود؛ به گونه‌ای که تعداد مشمولان دیپلم و زیر دیپلم از ۴۵۱۷۵۰ نفر در سال ۱۳۸۱ به ۲۰۳۴۵۷ در سال ۱۴۰۰ کاهش می‌یابد و در مقابل، تعداد مشمولان لیسانس از ۲۹۶۹۷ در سال ۱۳۸۱ به ۷۷۲۳۳ نفر در سال ۱۴۰۰ افزایش خواهد یافت. شدت دگرگونی ترکیب تحصیلی مشمولان نظام وظیفه به نفع دانش‌آموختگان دانشگاهی با توجه به درصد مشمولان بالفعل به تفکیک مقطع تحصیلی در جدول شماره (۲) آمده است.

دانشجویانی که در دانشگاه‌ها مشغول به تحصیل هستند در ارتباط با نظام وظیفه به چهار دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

۱. دانشجویان یکی از مقاطع تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد یا دکترا که دارای معافیت تحصیلی هستند و پس از دانش‌آموختگی در صورت عدم پذیرش در مقطع بالاتر یا عدم تمایل به تحصیل یا به دلیل پایان تحصیلات باید به خدمت وظیفه اعزام شوند. این دانشجویان هم در دوران تحصیل درباره نظام وظیفه دغدغه دارند و هم اثرهای نظام وظیفه بر تحصیل، ادامه تحصیل، اشتغال و... آنان قابل توجه است.

۲. دانشجویهایی که به دلیل دارا بودن یکی از انواع معافیت‌های دائم، خدمت نظام وظیفه را انجام نداده و نخواهند داد. این نوع معافیت بیشتر شامل معافیت پزشکی، کفالت و مواردی از این دست است. معافیت از انجام خدمت نظام وظیفه می‌تواند بر نگرش این دسته از دانشجویان کم‌ویش مؤثر باشد. به عبارت دیگر، نظام وظیفه بر این دسته از دانشجویان به دلیل برخورداری از معافیت، اثر مهمی نخواهد داشت و این امر احتمالاً می‌تواند بر نگرش آنها درباره اثرهای نظام وظیفه بر دانشجویان تأثیر بگذارد.

۳. دانشجویهایی که پس از گرفتن مدرک دیپلم و پیش از ورود به آموزش عالی خدمت وظیفه را انجام داده‌اند، یا دانشجویهایی که پس از فراغت از تحصیل در یکی از مقاطع تحصیلی به خدمت نظام وظیفه رفته‌اند و سپس در مقطع بالاتر یا رشته

دیگری ادامه تحصیل می‌دهند؛ این دانشجویها که دارای کارت پایان خدمت هستند، به دلیل انجام خدمت در پادگان‌ها و مراکز نظامی، شناخت تجربی و عینی از نظام وظیفه دارند. احتمالاً نظام وظیفه بر آغاز به تحصیل آنها در دانشگاه تأثیرگذار بوده اما در حین تحصیل و پس از آن، دیگر تأثیر مهمی بر آنها نخواهد داشت. از این حیث آنها مشابه دسته دوم هستند، اما انجام خدمت، شناخت نگرش آنها درباره کارکردهای نظام وظیفه را سودمند می‌کند.

۴. دانشجویهایی که در حین خدمت نظام وظیفه در دانشگاه پذیرفته شده و برای تحصیل، از خدمت ترخیص شده‌اند و پس از فراغت از تحصیل باید به خدمت اعزام شوند. این دسته از دانشجویان نیز به دلیل گذراندن مدتی از خدمت، از نظام وظیفه شناخت عینی و تجربی دارند، اما از آنجاکه باید پس از پایان تحصیلات بار دیگر به خدمت اعزام شوند، همچنان دغدغه گذراندن خدمت وظیفه را دارند.

جدول شماره (۲). برآورد درصد مشمولان بالفعل به تفکیک مقطع تحصیلی

سال	تیم و زیرتیم	فوق لیسانس	لیسانس	فوق لیسانس	لیسانس	کل
۱۳۸۱	۸۶/۰۰	۳/۱۲	۷۰/۷	۰/۶۴	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۲	۸۶/۸۰	۲/۶۲	۵/۷۷	۰/۶۶	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۸۳	۸۸/۶۸	۴/۸۷	۶/۲۸	۰/۵۷	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۴	۸۸/۶۷	۴/۴۱	۶/۲۴	۰/۸۹	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۵	۸۵/۶۹	۴/۸۱	۸/۶۰	۱/۰۹	۰/۶۷	۱۰۰
۱۳۸۶	۸۴/۴۷	۵/۳۹	۸/۷۴	۱/۳۱	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۷	۸۴/۴۶	۵/۸۱	۱۰/۰۶	۱/۳۵	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۸	۸۰/۶۱	۶/۷۴	۱۱/۳۴	۱/۵۵	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۸۹	۷۷/۰۷	۷/۸۱	۱۲/۰۶	۱/۸۱	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۹۰	۷۳/۳۳	۹/۶۱	۱۵/۵۳	۱/۵۲	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۹۱	۶۸/۷۲	۱۰/۸۱	۱۷/۵۶	۱/۵۵	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۹۲	۶۴/۳۱	۱۲/۳۷	۱۸/۹۱	۲/۹۸	۰/۶۶	۱۰۰
۱۳۹۳	۶۱/۲۲	۱۲/۴۵	۲۱/۸۱	۲/۶۹	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۴	۵۹/۶۹	۱۴/۰۶	۲۲/۰۰	۲/۵۲	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۵	۵۷/۹۷	۱۴/۶۹	۲۳/۱۳	۲/۷۸	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۶	۵۶/۶۲	۱۵/۳۲	۲۲/۵۶	۱/۰۱	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۷	۵۵/۵۴	۱۵/۸۸	۲۲/۸۱	۱/۲۰	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۸	۵۴/۵۱	۱۶/۲۰	۲۴/۳۵	۱/۶۰	۰/۶۴	۱۰۰
۱۳۹۹	۵۲/۳۸	۱۶/۵۵	۲۴/۵۷	۱/۸۱	۰/۶۴	۱۰۰
۱۴۰۰	۵۲/۳۸	۱۶/۸۴	۲۵/۰۷	۲/۳۵	۰/۶۶	۱۰۰

منبع: مسلمی، ۱۳۸۲: ۱۷

۴. فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی این پژوهش به این شرح است: بیشتر دانشجویان از وضعیت کنونی نظام وظیفه ناراضی بوده و خواهان ایجاد تغییرهایی در آن هستند، اما دانشجویانی که معافیت تحصیلی دارند و باید به خدمت اعزام شوند، در مقایسه با دانشجویانی که خدمت را انجام داده یا معافیت دائم دارند، نارضایتی بیشتری دارند. با توجه به این فرضیه اصلی، سه فرضیه فرعی نیز می‌تواند مدنظر قرار گیرد:

۱. نگرش دانشجویان به مسائل اساسی نظام وظیفه یعنی طول مدت، مدت آموزش، روبه‌بهبود بودن، اجباری بودن، حرفه‌ای شدن، خدمت جایگزین و هزینه فرصت نظام وظیفه، بسته به موقعیت آنها در گروه‌های چهارگانه مرتبط با نظام وظیفه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد.

۲. نگرش دانشجویان درباره متغیرهای تحصیلی مرتبط با نظام وظیفه، یعنی ارتباط با رشته تحصیلی، حفظ منزلت تحصیلی، کاهش خدمت متناسب با میزان تحصیلات، برابری خدمت نظام وظیفه در سطح‌های تحصیلی مختلف، خدمت دخترها و سود بردن دخترها از خدمت وظیفه پسرها بسته به موقعیت آنها در گروه‌های چهارگانه مرتبط با نظام وظیفه، تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد.

۳. نگرش دانشجویان درباره میزان رضایت از نظام وظیفه در متغیرهای ارتباط نظام وظیفه با تحصیلات، قوانین نظام وظیفه، تنوع معافیت‌ها، حذف نظام وظیفه در دوران صلح، حرفه‌ای و اختیاری شدن، بسته به موقعیت آنها در گروه‌های چهارگانه مرتبط با نظام وظیفه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد.

۵. روش پژوهش

برای شناخت نگرش دانشجویان به نظام وظیفه و آزمون فرضیه‌ها در این پژوهش از روش پیمایش^۱ با استفاده از پرسش‌نامه محقق‌ساخته بسته پاسخ^۲ استفاده شده است. جامعه آماری، دانشجویان مذکر دانشگاه فردوسی مشهد در تمام رشته‌ها و مقاطع تحصیلی هستند. از بین این دانشجویان، با استفاده از فرمول کوکران، نمونه‌ای به

حجم ۴۱۰ نفر انتخاب شد. با توجه به هدف پیمایش، واحد تحلیل، دانشجویان پسر و سطح تحلیل، خرد است. برای محاسبه حجم نمونه از نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌ای سیستماتیک استفاده شده است؛ به این صورت که معیار نخست، دانشکده‌ها و معیار دوم، رشته‌ها بوده‌اند. بنابراین، نمونه‌ها از تنوع بالایی برخوردار بوده و از هر رشته در هر دانشکده، نمونه‌ای انتخاب شده است. در مرحله دوم، معیار اصلی انتخاب افراد، رابطه آنها با نظام وظیفه بوده است. با توجه به وضعیت متفاوت دانشجویان در قبال نظام وظیفه، در نمونه نیز افراد به خدمت‌رفته یا نرفته یا معاف از خدمت وجود دارند. در این پژوهش، برای دستیابی به نتایج بهتر و معتبرتر، از روش‌های آماری بهره‌جسته شده است. برای آزمون فرضیه‌های پژوهش با توجه به اینکه نگرش به نظام وظیفه و ابعاد آن، صورت رتبه‌ای (کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) داشته و همچنین نگرش در گروه‌های دانشجویی مستقل مقایسه شده، از آزمون آماری کروسکال والیس^۱ استفاده شده است.

داده‌ها پس از جمع‌آوری، ویرایش و پردازش نهایی، توسط نرم‌افزار spss16 تجزیه و تحلیل شده‌اند. برای سنجش اعتبار پرسش‌نامه، از اعتبار صوری استفاده شد. این اعتبار، مبتنی بر داوری و قضاوت متخصصان است. برای به دست آوردن میزان روایی، معمولاً در پژوهش‌های پیمایشی از روش آلفای کرونباخ استفاده می‌شود. ابتدا برای دستیابی به میزان روایی، ۴۵ نفر در طرح پایلوت شرکت کردند و میزان آلفای کرونباخ محاسبه شد. میزان آلفای کرونباخ نگرش به نظام وظیفه (با ۲۱ گویه ۰/۷۳)، بعد رضایت از نظام وظیفه (با ۱۵ گویه ۰/۶۴) و کل پرسش‌نامه (با ۷۰ گویه ۰/۷۳) محاسبه شد.

۶. یافته‌های پژوهش

۶-۱. توصیف متغیرهای زمینه‌ای

یافته‌ها نشان می‌دهد که شاخه تحصیلی ۳۹ درصد پاسخ‌گویان، علوم ریاضی و مهندسی، ۳۱/۵ درصد علوم تجربی و ۲۹/۲ درصد علوم انسانی است. همچنین

1. Kruskal-Wallis

۱۹/۶ درصد سال اول، ۲۲/۳ درصد سال دوم، ۳۱/۹ درصد سال سوم، ۲۱/۷ درصد سال چهارم و ۴/۵ درصد سال پنجم بوده‌اند. ۰/۵ درصد پاسخ‌گویان، دانشجوی دوره کاردانی، ۵۷/۸ درصد دانشجوی کارشناسی، ۲۲/۷ درصد دانشجوی کارشناسی ارشد و بقیه یعنی ۱۹ درصد نیز دانشجوی دکترا هستند. ۳۳/۳ درصد پاسخ‌گویان ساکن مشهد، ۱۵/۱ درصد ساکن سایر شهرهای خراسان رضوی، ۱۷/۶ درصد ساکن شهرهای خراسان شمالی و جنوبی و ۳۳/۹ درصد ساکن سایر شهرها هستند. همچنین میانگین سنی پاسخ‌گویان ۲۳/۷۳ سال، کمترین و بیشترین سن ۱۷ و ۵۰ سال است. وضعیت نظام وظیفه دانشجویان در جدول شماره (۳) ارائه شده است.

جدول شماره (۳). توصیف وضعیت نظام وظیفه دانشجویان

وضعیت نظام وظیفه	فراوانی	درصد معتبر
معافیت تحصیلی	۲۶۳	۶۴/۱
معافیت پزشکی	۱۴	۳/۴
معافیت کفالت	۲۴	۵/۹
کارت پایان خدمت	۷۷	۱۸/۸
انجام بخشی از خدمت و ترخیص	۱۱	۲/۷
سایر معافیت‌ها	۲۱	۵/۱
کل	۴۱۰	۱۰۰

این دسته‌بندی در آزمون مقایسه رتبه‌ها (کروسکال والیس) در نظر گرفته شده است. به عبارت دیگر، در توضیحات مربوط به دیدگاه‌های پاسخ‌دهندگان درباره نظام وظیفه، مقایسه میانگین در گروه‌های چهارگانه نمونه‌گیری (از نظر وضعیت نظام وظیفه) انجام شده است. هرگاه این میزان کمتر از ۰/۰۵ باشد ($P\text{-value} < 0.05$) می‌توان یافته‌های حاصل از این پژوهش را به جامعه آماری تعمیم داد.

۲-۶. نگرش دانشجویان درباره متغیرهای اصلی

متغیرهای اصلی پژوهش عبارتند از: نگرش دانشجویان درباره بهترین سن برای اعزام، طول مدت خدمت، ضرورت وجود نظام وظیفه، میزان آشنایی با قوانین نظام وظیفه و تمایل دانشجویان به اعزام به خدمت نظام وظیفه.

از نظر پاسخ‌دهندگان، میانگین بهترین سن برای اعزام به خدمت، ۱۹ سال و طول خدمت نظام وظیفه، ۹ ماه است. درباره ضرورت وجود نظام وظیفه در شرایط متفاوت، به نظر ۲۷/۸ درصد از دانشجویان، نظام وظیفه در زمان جنگ، ۵/۷ درصد

در زمان صلح و ۳۳/۲ درصد در هر زمانی ضرورت دارد. همچنین به نظر ۱۲/۹ درصد از دانشجویان در زمان جنگ، ۶/۷ درصد در زمان صلح و ۵/۱ درصد در هیچ زمانی، نظام وظیفه لازم نیست. ۶/۸ درصد پاسخ‌دهندگان خیلی کم، ۱۵/۱ درصد کم، ۴۴/۴ درصد متوسط، ۲۰/۹ درصد زیاد و ۱۲/۸ درصد خیلی زیاد از قوانین نظام وظیفه اطلاع دارند. به نظر ۷۶/۲ درصد پاسخ‌گویان، جوانان تمایل خیلی کم و به نظر ۱۸/۸ درصد آنها، جوانان تمایل کمی برای اعزام به نظام وظیفه دارند.

۳-۶. دیدگاه دانشجویان در مورد مسائل اساسی نظام وظیفه

مسائل اساسی نظام وظیفه عبارتند از: طول مدت، مدت آموزش، روبه‌بهبود بودن، اجباری بودن، حرفه‌ای شدن، خدمت جایگزین و هزینه فرصت نظام وظیفه.

جدول شماره (۴). نظر دانشجویان درباره مسائل اساسی نظام وظیفه

میزان موافقت	طول مدت	محدود به دوره آموزشی	روبه‌بهبود بودن	اجباری بودن	حرفه‌ای شدن	خدمت جایگزین	هزینه فرصت
کاملاً مخالفم	۲/۵	۵	۲۴.۵	۴۷	۸	۳/۵	۸
مخالفم	۲/۵	۳۱	۱۳	۲۱	۸	۷	۸
تاحدی	۱۰	۱۹	۳۷	۱۷	۱۵	۱۷	۱۷
موافقم	۱۹	۱۴	۲۲.۵	۹	۲۵.۵	۲۷	۳۰
کاملاً موافقم	۶۶	۴۰	۱۴	۵/۵	۴۴	۴۶	۳۸/۵
میانگین	۴/۳	۳/۵	۲/۸	۲/۷	۳/۸	۳/۹	۲/۱
امعيار	۰/۹	۱/۳	۱/۳	۱/۲	۱/۲	۱/۱	۱/۲
تعداد کل	۳۹۴	۳۸۱	۳۰۶	۳۸۵	۳۹۰	۳۷۶	۳۲۵

جدول شماره (۴) نشان می‌دهد که ۸۵ درصد پاسخ‌دهندگان با زیاد بودن مدت نظام وظیفه در ایران، ۵۴ درصد با محدود شدن نظام وظیفه به یک دوره آموزشی به میزان دو ماه، ۶۹ درصد با حرفه‌ای شدن خدمت سربازی، ۷۳ درصد با افزایش انواع خدمت جایگزین، و ۶۸ درصد با بالا بودن هزینه‌فرصت‌های نظام وظیفه موافق هستند. ۶۸ درصد پاسخ‌دهندگان نیز با اجباری بودن نظام وظیفه مخالف هستند. نظر دانشجویان درباره بهبود وضعیت نظام وظیفه نسبت به ۲۰ سال گذشته متنوع و متفاوت است.

جدول شماره (۵). آزمون کروسکال والیس نگرش دانشجویان درباره مسائل اساسی نظام وظیفه

متغیر	میزان موافقت	وضعیت نظام وظیفه	میانگین رتبه	χ^2	Sig
طول مدت	کمینه	کفالت	۱۴۳	۲۰/۶۷	۰/۰۱
	بیشینه	ترخیص شده	۲۵۲		
محدود به دوره آموزشی	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۳۷	۲۶/۲۱	۰/۰۰
	بیشینه	ترخیص شده	۲۱۴		
اجباری بودن	کمینه	معافیت تحصیلی	۱۷۶	۱۳/۷	۰/۰۱
	بیشینه	کارت پایان خدمت	۲۲۴		
حرفه‌ای شدن	کمینه	معافیت تحصیلی	۱۸۱	۱۲/۵	۰/۰۳
	بیشینه	ترخیص شده	۲۵۹		
خدمت جایگزین	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۶۳	۱۲/۲	۰/۰۳
	بیشینه	ترخیص شده	۲۱۹		

درباره فرضیه فرعی نخست، آزمون کروسکال والیس نشان می‌دهد که نگرش دانشجویان در مورد متغیرهای طول مدت، محدود شدن به دوره آموزشی، اجباری بودن، حرفه‌ای شدن و خدمت جایگزین در گروه‌های چهارگانه متفاوت بوده و قابلیت تعمیم به جامعه آماری را دارد^(۲) (P-value<0.05).

۴-۶. نگرش دانشجویان درباره ارتباط بین تحصیلات و نظام وظیفه

مهم‌ترین موارد ارتباط نظام وظیفه و تحصیلات عبارتند از: ارتباط با رشته تحصیلی، حفظ منزلت تحصیلی، کاهش خدمت متناسب با میزان تحصیلات، برابری خدمت نظام وظیفه در سطح‌های تحصیلی مختلف، خدمت دخترها و بهره بردن آنها از خدمت وظیفه پسران.

جدول شماره (۶). نگرش دانشجویان درباره ارتباط بین تحصیلات و نظام وظیفه

میزان موافقت	ارتباط با رشته تحصیلی	حفظ منزلت تحصیلی	کاهش مدت خدمت متناسب با سطح تحصیلات	برابری خدمت وظیفه در سطح‌های تحصیلی مختلف	خدمت دختران	منفعت دختران
کاملاً مخالفم	۳/۵	۲	۳	۶۱	۴۵	۱۷
مخالفم	۴	۶	۶	۲۴	۱۶	۱۱/۵
تا حدی	۱۲	۱۹	۸	۶	۱۰	۱۳
موافقم	۲۱	۲۶	۱۲	۶	۶	۱۷
کاملاً موافقم	۶۰	۴۸	۷۱	۲	۲۳	۴۲
میانگین	۴/۲	۴/۳	۴/۳	۱/۸	۲/۴	۳/۵
امعيار	۱	۱	۱/۱	۱	۱/۶	۱/۵
کل	۳۹۹	۳۸۲	۳۹۱	۳۷۶	۳۵۱	۳۴۹

جدول شماره (۶) نشان می‌دهد که ۸۰ درصد دانشجویان بر این نظر هستند که در حال حاضر نظام وظیفه ارتباط چندانی با رشته تحصیلی ندارد. ۷۲ درصد آنها گفته‌اند که در دوران نظام وظیفه منزلت تحصیلی مشمولان حفظ نمی‌شود. ۸۳ درصد خواستار کاهش طول مدت نظام وظیفه متناسب با افزایش تحصیلات هستند. ۸۵ درصد پاسخ‌دهندگان با برابری مدت خدمت نظام وظیفه برای مقاطع مختلف تحصیلی مخالف هستند. ۶۱ درصد دانشجویان با خدمت دختران مخالف هستند، اما هم‌زمان معتقدند خدمت پسران موجب ایجاد منفعتی برای دختران می‌شود.

جدول شماره (۷). آزمون کروسکال والیس نگرش دانشجویان درباره ارتباط بین تحصیلات و نظام وظیفه

متغیر	میزان موافقت	وضعیت نظام وظیفه	میانگین رتبه	χ^2	Sig
ارتباط با رشته تحصیلی	کمینه	معافیت تحصیلی	۱۷۶	۱۸	۰/۰۱
	بیشینه	کارت پایان خدمت	۲۲۴		
کاهش مدت خدمت متناسب با سطح تحصیلات	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۸۱	۳۳	۰/۰۰
	بیشینه	معافیت تحصیلی	۲۵۹		
برابری خدمت وظیفه در سطوح تحصیلی مختلف	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۴۰	۲۴	۰/۰۰
	بیشینه	معافیت تحصیلی	۲۰۲		

درباره فرضیه دوم، جدول شماره (۷) نشان می‌دهد، با توجه به نتایج آزمون کروسکال والیس، مقایسه رتبه‌های سه متغیر ارتباط نظام وظیفه با رشته تحصیلی، کاهش مدت خدمت متناسب با سطح تحصیلات و برابری خدمت وظیفه در سطوح تحصیلی مختلف، در گروه‌های چهارگانه متفاوت بوده و قابلیت تعمیم به جامعه آماری را دارد ($P\text{-value} < 0.05$).

۵-۶. میزان رضایت از نظام وظیفه

در ادامه پژوهش به بررسی میزان رضایت دانشجویان از ارتباط نظام وظیفه با تحصیلات، قوانین نظام وظیفه، تنوع معافیت‌ها، حذف نظام وظیفه در دوران صلح، و حرفه‌ای و اختیاری شدن آن پرداخته شده است. جدول شماره (۸) به یافته‌های این موضوع اشاره دارد.

جدول شماره (۸). توصیف میزان رضایت از نظام وظیفه

میزان رضایت	ارتباط با تحصیلات	قوانین نظام وظیفه	تنوع معافیت‌ها	حذف در دوران صلح	حرفه‌ای شدن	اختیاری شدن
کاملاً ناراضی	۵۱	۳۶	۲۵	۱۴	۹/۵	۱۲
ناراضی	۲۶	۳۷	۲۲	۱۶	۵	۱۱
تا حدی راضی	۹	۱۵	۲۸	۱۵	۱۱	۱۱
راضی	۵	۷	۱۷	۱۳	۲۲	۱۵
کاملاً راضی	۹	۴	۹	۴۱	۵۲	۵۲
میانگین	۲	۲	۲/۶	۳/۵	۴	۳/۸
ا. معیار	۱/۲	۱	۱/۳	۱/۲	۱/۸	۱/۴
تعداد کل	۳۸۳	۳۵۰	۳۵۲	۳۸۰	۳۷۹	۳۷۶

جدول شماره (۸) نشان می‌دهد ۷۷ درصد دانشجویان از میزان ارتباط کنونی نظام وظیفه با تحصیلات، ۷۲ درصد از قوانین تدوین شده نظام وظیفه و ۴۷ درصد از تنوع معافیت‌های موجود، ناراضی هستند. ۵۵ درصد دانشجویان، موافق حذف نظام وظیفه در دوران صلح و ۳۰ درصد مخالف آن هستند. ۷۵ درصد دانشجویان از حرفه‌ای شدن خدمت سربازی و ۶۵ درصد آنها از اختیاری بودن نظام وظیفه راضی هستند.

جدول شماره (۹). آزمون کروسکال والیس، ابعاد متغیر میزان رضایت از نظام وظیفه

متغیر	میزان رضایت	وضعیت نظام وظیفه	میانگین رتبه‌ها	χ^2	Sig
ارتباط با رشته تحصیلی	کمینه	معافیت پزشکی	۱۶۲	۱۴	۱/۰۱
	بیشینه	معافیت کفالت	۲۰۰		
قوانین نظام وظیفه	کمینه	معافیت تحصیلی	۱۶۶	۱۶	۰/۰۰
	بیشینه	معافیت پزشکی	۲۴۱		
تنوع معافیت‌ها	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۵۴	۱۷	۰/۰۰
	بیشینه	معافیت کفالت	۲۲۷		
حذف در دوران صلح	کمینه	کارت پایان خدمت	۱۵۵	۱۳	۰/۰۲
	بیشینه	ترخیص شده	۲۱۴		
حرفه‌ای شدن	کمینه	معافیت پزشکی	۱۵۱	۱۵	۰/۰۰
	بیشینه	معافیت کفالت	۲۰۱		
اختیاری شدن	کمینه	معافیت کفالت	۱۶۸	۱۲	۰/۰۱
	بیشینه	معافیت تحصیلی	۱۹۶		

درباره فرضیه سوم، جدول شماره (۹) نشان می‌دهد که با توجه به نتایج آزمون کروسکال والیس، تمامی متغیرهای مربوط به ابعاد رضایت از نظام وظیفه در گروه‌های چهارگانه متفاوت بوده و قابلیت تعمیم به جامعه آماری را دارند ($P\text{-value} < 0.05$).

نتیجه‌گیری

هدف دانشجویان از تحصیل، اشتغال، کسب موقعیت‌های شغلی، و زندگی بهتر است؛ حال آنکه بیشتر آنها پس از پایان تحصیل باید به خدمت سربازی اعزام شوند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، دانشجویان در مجموع، حتی دسته‌ای از آنان که از خدمت معاف هستند، یا خدمت خود را انجام داده‌اند، خواستار اصلاح و تحول نظام وظیفه هستند. این خواسته‌ها از اصلاح مدت دوره خدمت و دوره آموزشی، قوانین و مقررات و تسهیلات موجود، آغاز و تا تغییر اساسی آن ادامه می‌یابد. آنها روی هم‌رفته، خواستار کاهش مدت خدمت و دوره آموزش، افزایش تسهیلات و در نظر گرفتن انواع خدمات جایگزین هستند. آنها از وضعیت کنونی ارتباط خدمت وظیفه با رشته تحصیلی خود، حفظ منزلت تحصیلی خود در دوره خدمت، قوانین نظام وظیفه و تنوع معافیت‌های موجود، ناراضی و خواهان کاهش مدت خدمت، متناسب با افزایش سطح تحصیلات هستند. این دیدگاه‌ها موجب می‌شود که بیشتر آنها با اختیاری و یا حرفه‌ای شدن نظام وظیفه موافق باشند. نکته مهم اینکه این نگرش‌ها در میان دانشجویانی که پس از فراغت از تحصیل باید به خدمت اعزام شوند، در مقایسه با دانشجویهایی که خدمت را انجام داده یا از آن معاف هستند، هواداران بیشتری دارد. این یافته‌ها فرضیه‌های اصلی و فرعی این پژوهش را تأیید می‌کنند.

شناخت نحوه نگرش دانشجویان به نظام وظیفه و اثرهای نظام وظیفه بر آنان، البته به معنای درستی یا صائب بودن این نگرش‌ها در بخشی یا در کل نیست. نگرش، برآیندی از شناخت، سمت‌گیری و ارزش، منافع و احساسات فرد در مورد یک پدیده یا موضوع است. درباره نظام وظیفه هم نگرش دانشجویان از طریق منابع و شیوه‌های مختلف از جمله داده‌های محیطی، بستگان، دوستان، رسانه‌ها، اخبار و شنیده‌ها، ارزش‌ها و سمت‌گیری‌ها یا از تجربه، داوری و منافع شخصی آنها شکل گرفته است؛ اما از آنجاکه موضوع مهم در اینجا شناخت نگرش‌های موجود است، برای ما واقعیت وجودی این نگرش‌ها و نه چگونگی شکل‌گیری یا درستی و نادرستی آنها اهمیت دارد. خواسته‌های دانشجویان در مورد نظام وظیفه تا آنجاکه به منافع و زندگی شخصی آنها مربوط می‌شود، معقول و منطقی و بخشی از آنها مانند کاهش طول مدت خدمت و آموزش، بهبود شرایط و مزایا، پیش‌بینی خدمت جایگزین، ارتباط با رشته تحصیلی، کاهش مدت خدمت متناسب با میزان تحصیلات در چارچوب اصلاح قوانین و شرایط

خدمت، شدنی و امکان‌پذیر هستند. اما اجرای بخشی دیگر، مانند حذف نظام وظیفه در زمان صلح، و اختیاری یا حرفه‌ای شدن آن، مستلزم دگرگونی‌های ساختاری و بنیادین در سیاست‌های کلان تأمین منابع انسانی نیروهای مسلح هستند.

انجام خدمت وظیفه عمومی با توجه به سیاست و ساختار کنونی تأمین منابع انسانی نیروهای مسلح در ایران ضروری است. پیوند نظام وظیفه با موضوع امنیت موجب می‌شود که به‌ضرورت، تأمین بخش اخیر از خواسته‌های مشمولان با ملاحظات ملی و راهبردی درباره تأمین امنیت، مطابقت داده شود. نتایج به‌دست‌آمده از این رویارویی احتمالاً در مواردی و در کوتاه‌مدت می‌تواند تأمین‌کننده خواسته‌های دانشجویان نباشد؛ زیرا سیاست تأمین منابع انسانی نیروهای مسلح در هیچ کشوری بر اساس نگرش منابع تأمین‌کننده آن تنظیم نمی‌شود. این سیاست، تابعی از ملاحظات امنیتی، راهبردی، جمعیتی و ایدئولوژیک نظام‌های سیاسی است. اما از آنجاکه منابع انسانی، نقش قاطعی در تأمین اهداف و سیاست‌های یک سازمان دارند، باید نگرش‌های آنها شناسایی و از آنها بهره گرفته شود، یا در صورت لزوم، اقداماتی در راستای تغییر و بهبود آنها انجام شود؛ از این‌رو نگرش‌های دانشجویان در موارد اصلاحی می‌تواند به یافتن راه‌حلی برای افزایش رضایت مشمولان و خوشایندسازی دوران خدمت سربازی کمک کند. بی‌گمان افزایش رضایت منابع انسانی به ارائه خدمات بهتر و مفیدتر آنان می‌انجامد. سازمان نیز زمانی می‌تواند از منابع و نیروهای انسانی در اختیار خود بهره مناسب ببرد که آنها را اگر نه به‌طور کامل راضی نگه دارد، بلکه تا حد امکان، متقاعد یا دست‌کم از نیازهای ملی یا محدودیت‌های موجود بر سر راه تغییر روش‌ها، آگاه کند. رسیدن به چنین موقعیت و درکی نیازمند همکاری سه‌جانبه دانشجویان، آموزش عالی و دانشگاه‌ها و نهادهای نظامی است. اما در درازمدت، به‌نظر می‌رسد موضوع تأمین منابع انسانی نیروهای مسلح باید با در نظر داشتن همه ملاحظات ملی و راهبردی از جمله بهره‌وری نیروی انسانی متخصص و ترکیب جمعیت کشور، مورد بازبینی قرار گیرد. دقت در برآوردهای جدول شماره (۱) نشان می‌دهد که با توجه به کاهش نرخ رشد جمعیت در ایران، از سال ۱۳۸۴ از شمار کل مشمولان، کاسته شده و در اوایل دهه ۱۳۹۰ به کمترین حد خود رسیده است. این واقعیت بیانگر آن است که دیگر حتی اگر هم بخواهیم، نمی‌توانیم به نظام وظیفه به‌عنوان مهم‌ترین روش تأمین منابع انسانی در نیروهای مسلح تکیه کنیم.*

یادداشت‌ها

برای آگاهی بیشتر از وضعیت نظام وظیفه در کشورهای جهان بنگرید به:
www.nationmaster.com, Military Statistics>Conscription (most recent) by country.

۲. نشان آزمون کروسکال والیس، همان کای اسکور است. همچنین در تمام یافته‌ها میزان درجه آزادی برابر با ۵ است.

منابع

- اداره کل عفو و پیشگیری از وقوع جرم (۱۳۷۹)، بررسی علل ارتکاب جرم، فرار از خدمت سربازان وظیفه و ارائه راهکارهای اجرایی و اصولی جهت پیشگیری از وقوع آن، تهران: سازمان قضایی نیروهای مسلح.
- اداره کل عفو و پیشگیری از وقوع جرم (۱۳۸۰)، بررسی موضوع خرید خدمت سربازی، تهران: سازمان قضایی نیروهای مسلح.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۳)، جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: نشر نی.
- بیگلرپور، علیقلی؛ نفیسی، سعید؛ قائم‌مقامی، جهانگیر (بی‌تا)، تاریخ ارتش نوین ایران، تهران: ستاد بزرگ ارتشتاران.
- دفتر مطالعات سیاسی (۱۳۸۲ الف)، مجموعه گزارش‌های کارشناسی درباره طرح خدمت وظیفه عمومی: ۶- نگاهی به ارتش‌های حرفه‌ای در جهان و دیدگاه‌های هواداران آن، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- _____ (۱۳۸۲ ب)، مجموعه گزارش‌های کارشناسی درباره طرح خدمت وظیفه عمومی ۳- بررسی اجمالی تحولات نظام وظیفه، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- جاویدان، علی (۱۳۲۶)، مجموعه اصول جزائی و قوانین ارتش، تهران: چاپخانه ارتش.
- رونون، پیر (۱۳۵۷)، بحران‌های قرن بیستم، ترجمه احمد میرفندرسکی، جلد دوم، تهران: دانشگاه ملی ایران.
- ریشار، یان (۱۳۶۹)، «بنیانگذاری ارتش ملی در ایران» در: یان ریشار، ایران و اقتباس‌های فرهنگی شرق از مغرب زمین، ترجمه ابوالحسن سروقدم، مشهد: آستان قدس.
- سینائی، وحید (۱۳۸۸)، «دولت مدرن، ارتش ملی و نظام وظیفه»، پژوهش سیاست نظری، شماره هفتم.
- _____ (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر استراتژی‌ها و فناوری‌های نوین در تحول نظام وظیفه به ارتش حرفه‌ای»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۱، شماره ۲.
- _____ (۱۳۹۲)، «بررسی علل ناکامی جنبش مشروطه از برپایی ارتش ملی»، فصلنامه سیاست، دوره ۴۳، شماره ۳.
- صالح صدق‌پور، بهرام؛ شفیع، محمد (۱۳۷۹ الف)، بررسی عوامل درون‌سازمانی مؤثر بر عزت نفس نیروهای وظیفه، تهران: سازمان قضایی نیروهای مسلح.
- _____ (۱۳۷۹ ب)، بررسی عوامل مؤثر بر خوشایندسازی محیط خدمت سربازی،

تهران: سازمان قضایی نیروهای مسلح.
علیزاده، احمد (۱۳۸۲)، مطالعه موردی تجربه چهار کشور در زمینه حرفه‌ای کردن ارتش با تأکید بر نظام وظیفه، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس.
طالقانی، حسین (۱۳۸۱)، بررسی کاستی‌های قوانین و مقررات خدمت نظام وظیفه عمومی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
فرامزبان، ر.ا. (بی‌تا)، نظامی‌گیری و اقتصاد در ایالات متحده آمریکا، ترجمه مرتضی کاظمی یزدی، تهران: نشر آذرنوش.
کالمار، ژان (۱۳۶۹)، «اصلاحات نظامی در عهد قاجار ۱۹۲۵-۱۷۹۴»، در: یان ریشار، ایران و اقتباس‌های فرهنگی شرق از مغرب‌زمین، ترجمه ابوالحسن سروقدم، مشهد: آستان قدس.
گروه مطالعات سربازی دانشگاه صنعتی شریف (۱۳۸۲)، «پایان عصر ناپلئون»، بولتن شماره یک.
گیدنز، آنتونی (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
مسلمی، عبدالرضا (۱۳۸۲)، چشم‌انداز کمی و کیفی مشمولان نظام وظیفه طی سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۸۱، تهران: دفتر مطالعات سیاسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
مکی، حسین (۱۳۶۲)، تاریخ بیست‌ساله ایران، جلد دوم، تهران: نشر ناشر.
هدایت، مخبرالسلطنه (۱۳۶۳)، خاطرات و خطرات، تهران: انتشارات زوار.

www.nationmaster.com, Military Statistics > Conscription (most recent) by country.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی